

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

Οι εθνικοί ανταγωνισμοί και το Ανατολικό ζήτημα

Η Ελλάδα και οι εθνότητες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (1856-1878)

Η νέα ισορροπία στο Ανατολικό Ζήτημα, που δημιούργησε η συνθήκη των Παρισίων του Μαρτίου 1856, δοκιμάστηκε από τις προκλήσεις που έκαναν την εμφάνισή τους σε όλη την ευρωπαϊκή ήπειρο, όχι μόνο στο ανατολικό της τμήμα. Απαλλαγμένες προσωρινά από την απειλή της Ρωσίας, την οποία είχαν αποκλείσει από τη Μαύρη Θάλασσα και τη Μεσόγειο,¹ οι μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις είχαν στρέψει την προσοχή τους προς τις μεταξύ τους προστριβές, τις οποίες προκαλούσε ο αγώνας για την ενοποίηση δύο νέων εθνικών κρατών στο κέντρο της ηπείρου, των Ιταλών και των Γερμανών. Έτσι, κατά τις δεκαετίες που ακολούθησαν ξαναχαράχθηκαν τα πολιτικά σύνορα της Ευρώπης στο σύνολό της με την ενοποίηση της Ιταλίας και της Γερμανίας και τις συνέπειες πάνω στους ηττημένους των εξελίξεων αυτών, τη Γαλλία και την Αυστροουγγαρία.

Στην εξωτερική πολιτική της Ρωσίας ωστόσο εξελίσσονταν δύο αντικρουόμενες τάσεις. Η μία αποσκοπούσε στη διατήρηση της ειρήνης και λάμβανε υπόψη της τις ευρωπαϊκές ισορροπίες, με εκφραστή τον υπουργό εξωτερικών πρίγκηπα Αλέξανδρο Γκορτσακώφ (1798–1883). Η άλλη εμπνεόταν από τις πανεθνικιστικές ιδέες των πανσλαβιστών, που αποσκοπούσαν στην κινητοποίηση

---

1. Βλ. κεφάλαιο 5.

όλων των σλαβικών λαών, με διπλωματικό εκφραστή τον Νικόλαο Ιγνάτιεφ (1832–1908), Ρώσο πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη από το 1864. Έτσι ο πανσλαβισμός έπαιρνε την θέση της ορθοδοξίας στο ιδεολογικό οπλοστάσιο της Ρωσίας. Απέβλεπε όμως σε άλλη ιδεατή κοινότητα, τη σλαβική “φυλή”, και όχι τη θρησκευτική, των Ορθοδόξων, επομένως και των Ελλήνων. Η καχυποψία όμως των ρωμαιοκαθολικών Πολωνών της υπηκόων εξασφάλιζε ότι η απήχηση και η στόχευση του ρωσικού πανσλαβισμού διατηρούσε ένα φιλορθόδοξο υπόβαθρο. Η πολιτική μάλιστα του Ιγνάτιεφ στην Κωνσταντινούπολη αποσκοπούσε να εξουδετερώσει τη γαλλική, ρωμαιοκαθολική, επιρροή στους κόλπους του συγκροτούμενου βουλγαρικού έθνους.

Ως αντάλλαγμα προς τις δυτικές δυνάμεις για την αναβάθμιση και ενίσχυση της διεθνούς θέσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας το 1856² ο σουλτάνος Αβδούλ Μετζίτ, συνεχίζοντας την πολιτική των μεταρρυθμίσεων (Τανζιμάτ) εξέδωσε στις 18 Φεβρουαρίου/2 Μαρτίου 1856, δηλαδή πριν από την υπογραφή της συνθήκης των Παρισίων, το διάταγμα “Χάτι χουμαγιούν”.³ Το διάταγμα αυτό προέβλεπε πλήρη ισότητα των Οθωμανών υπηκόων, ανεξάρτητα από θρησκεία και “φυλή” και άνοιγε την προοπτική μετασχηματισμού της αυτοκρατορίας σε ευνομούμενο κράτος με σύγχρονους, ευρωπαϊκούς θεσμούς. Ο εκσυγχρονισμός αυτός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας όμως απελευθέρωσε φιλελεύθερες δυνάμεις, ενώ αποτέλεσε περαιτέρω έναυσμα για εθνικές κινητοποιήσεις στο εσωτερικό της. Αυτές οι δραστηριότητες με τη σειρά τους έφεραν τις εθνότητες της αυτοκρατορίας σε σύγκρουση μεταξύ τους για πρώτη φορά. Η εθνική ανομοιογένεια της αυτοκρατορίας αναδείκνυε νέες αντιφάσεις, άγνωστες στα νέα εθνικά κράτη, τα οποία από τη

---

2. Βλ. κεφάλαιο 5.

3. Πρόκειται για το δεύτερο εκσυγχρονιστικό διάταγμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που συγκροτούν την οθωμανική πολιτική των μεταρρυθμίσεων (Τανζιμάτ) με πρώτο εκείνο του Γκιούλχανέ. Βλ. κεφάλαιο 5.

σύστασή τους εκλαμβάνονταν εκείνη την εποχή ως εθνικά ομοιογενή. Ως προς αυτό το χαρακτηριστικό λοιπόν η Οθωμανική Αυτοκρατορία έμοιαζε με την Αυστροουγγαρία και, όλο και περισσότερο, με τη Ρωσία.⁴

Η νέα διοικητική οργάνωση της αυτοκρατορίας εξασφάλιζε τη συμμετοχή των εθνοτήτων (millet). Λάμβανε όμως μέτρα και για την εσωτερική οργάνωση των εθνοτήτων. Για τη διοίκηση του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως σχηματίστηκε Εθνοσυνέλευση (1858-1860) από κληρικούς και λαϊκούς, η οποία συνέταξε τους Γενικούς Κανονισμούς, οι οποίοι με τη σειρά τους προέβλεπαν Ιερά Σύνοδο και Μικτό Εθνικό Συμβούλιο. Στο νέο θεσμικό πλαίσιο, σε όλα τα νέα διοικητικά όργανα, εξελίχθηκε ο εθνικός ανταγωνισμός μεταξύ Ελλήνων και Βουλγάρων, ο οποίος έλαβε οξύτατη μορφή τις δεκαετίες που ακολούθησαν. Έτσι και τα εκκλησιαστικά ζητήματα

4. Υπάρχουν ενδιαφέροντες χάρτες της εποχής διαθέσιμοι στο διαδίκτυο, για παράδειγμα ο χάρτης του γερμανού χαρτογράφου Heinrich Kiepert

[http://www.davidrumsey.com/luna/servlet/detail/RUMSEY~8~1~24772~950036:Das-Osmanische-Europa-oder-die-Euro?sort=Pub_Date%2CPub_List_No%2CSeries_No&qvq=w4s:/who/Kiepert,%20Heinrich,%201818-](http://www.davidrumsey.com/luna/servlet/detail/RUMSEY~8~1~24772~950036:Das-Osmanische-Europa-oder-die-Euro?sort=Pub_Date%2CPub_List_No%2CSeries_No&qvq=w4s:/who/Kiepert,%20Heinrich,%201818-1899;q:%3Dturkey%2B;sort:Pub_Date%2CPub_List_No%2CSeries_No;lc:RUMSEY~8~1&mi=0&trs=4)

[1899;q:%3Dturkey%2B;sort:Pub_Date%2CPub_List_No%2CSeries_No;lc:RUMSEY~8~1&mi=0&trs=4](http://www.davidrumsey.com/luna/servlet/detail/RUMSEY~8~1~218809~5504335:Turkey-and-Greece--W--Swan-Sonnensc?sort=Pub_Date%2CPub_List_No%2CSeries_No&qvq=w4s:/where/Turkey/when/1880;q:%3Dturkey%2B;sort:Pub_Date%2CPub_List_No%2CSeries_No;lc:RUMSEY~8~1&mi=2&trs=6) (επίσκεψη 10 Μαρτίου 2013), καθώς και ο χάρτης του 1880, που απεικονίζει τα νέα σύνορα στη νοτιοανατολική Ευρώπη πριν από την προσάρτηση της Θεσσαλίας το 1881,

http://www.davidrumsey.com/luna/servlet/detail/RUMSEY~8~1~218809~5504335:Turkey-and-Greece--W--Swan-Sonnensc?sort=Pub_Date%2CPub_List_No%2CSeries_No&qvq=w4s:/where/Turkey/when/1880;q:%3Dturkey%2B;sort:Pub_Date%2CPub_List_No%2CSeries_No;lc:RUMSEY~8~1&mi=2&trs=6 (επίσκεψη 10 Μαρτίου 2013).

της περιοχής υπέστησαν τις συνέπειες του Ανατολικού ζητήματος. Οι διαμάχες επικεντρώθηκαν σε δύο ζητήματα:

1. τη θέση του βουλγαρικού έθνους στην εκκλησιαστική ιεραρχία και
2. τον έλεγχο της Μακεδονίας.

Τη λύση, ασφαλώς μόνο στη διοικητική εκκρεμότητα, έδωσε η ίδια η Πύλη με την ανακήρυξη της Βουλγαρικής Εξαρχίας με έδρα την Κωνσταντινούπολη το 1870 με φερμάνι της 28 Φεβρουαρίου/12 Μαρτίου χωρίς τη συγκατάθεση του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Το Πατριαρχείο κήρυξε Σχίσμα με τη Βουλγαρική εξαρχία το 1872 κατηγορώντας τους Βουλγάρους για "φυλετισμό".⁵ Ο ανταγωνισμός μεταξύ Ελλήνων και Βουλγάρων έλαβε από τότε καθαρότερο πολιτικό και πολιτιστικό χαρακτήρα.

Οι νέες συνθήκες μετά τη συνθήκη των Παρισίων του 1856, η ενίσχυση της πολυεθνικής αστικής τάξης στις μεγάλες πόλεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μαζί με την πολιτική διασφάλιση της αυτοκρατορίας (αναγνώρισή της σε μεγάλη δύναμη, προστασία της ακεραιότητάς της) σήμαναν μεγάλη εισροή ευρωπαϊκών κεφαλαίων, κυρίως γαλλικών και βρετανικών. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία γνώρισε δύο περίπου δεκαετίες οικονομικής άνθισης και αναβαθμισμένης διεθνούς παρουσίας.

Αντίθετα, η συνολικότερα τη θέση της Ελλάδας στη βαλκανική χερσόνησο και η σχέση της με τις άλλες εθνότητες πέρα από τους Βουλγάρους επιβάρυναν το διπλωματικό κλίμα. Το αρνητικό διεθνές πλαίσιο για τις εθνικές βλέψεις του ελληνικού κράτους έγινε αιτία αντιπαράθεσης των μεγάλων δυνάμεων με τον βασιλιά της Ελλάδας Όθωνα, ο οποίος προσπάθησε να αξιοποιήσει τη δυνατότητα συνεργασίας με Ιταλούς γαριβαλδινούς εθνικιστές προκειμένου να υποκινήσουν

---

5. Το σχίσμα του Πατριαρχείου με την βουλγαρική εκκλησία διατηρήθηκε έως το 1945.

εξεγέρσεις στα δυτικά Βαλκάνια. Στο πλαίσιο μάλιστα της επιθετικής αυτής πολιτικής είχαν ξεκινήσει το 1861 οι πρώτες μυστικές ελληνοσερβικές διαπραγματεύσεις στην Κωνσταντινούπολη μεταξύ των πρεσβευτών Ηλία Γαράσανιν (1812-1874) και Μάρκου Ρενιέρη (1815-1897) για συνεργασία κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Λόγω όμως της επιμονής του Όθωνα στην αλυτρωτική πολιτική και της άρνησής του να ικανοποιηθεί με την παραχώρηση από τη Βρετανία των Ιονίων νήσων ως εδαφικού ανταλλάγματος, οι Βρετανοί τον εγκατέλειψαν στις επιθέσεις του φιλελεύθερου αντιδυναστικού κινήματος, που τον ανέτρεψε στις 10/22 Οκτωβρίου του 1862.

Η έξωση του βασιλιά Όθωνα από το θρόνο έθεσε και πάλι ενώπιον των τριών μεγάλων δυνάμεων, Βρετανίας, Γαλλίας και Ρωσίας, το θέμα της αναζήτησης ηγεμόνα για το ελληνικό βασίλειο χωρίς να διαταραχθούν οι μεταξύ τους ισορροπίες. Πρωτεργάτης της λύσης ήταν ο βρετανός πρωθυπουργός λόρδος Palmerston (1784–1865), λύσης που εξασφάλιζε τη φιλική διάθεση της Ελλάδας έναντι της Βρετανίας με την ταυτόχρονη παραχώρηση των Ιονίων νησιών, ελάχιστης αξίας άλλωστε για τη Βρετανία, στην Ελλάδα. Στη συνθήκη του Λονδίνου της 1/13 Ιουλίου 1863 η Βρετανία, η Γαλλία και η Ρωσία συνυπέγραψαν με τη Δανία την επιλογή του δευτερότοκου γιου του Δανού διαδόχου ως βασιλιά της Ελλάδας με το όνομα Γεώργιος. Η συνθήκη προέβλεπε ταυτόχρονα την παραχώρηση των Ιονίων νήσων από τη Βρετανία στην Ελλάδα με επέκταση των εγγυήσεων αφ'ένός στα Ιόνια νησιά, αφ'ετέρου στο συνταγματικό καθεστώς της Ελλάδας. Τέσσερεις μήνες αργότερα στις 2/14 Νοεμβρίου η ίδια συνθήκη έγινε αποδεκτή και από τις άλλες δυνάμεις της Ευρωπαϊκής Συμφωνίας (Ρωσία και Αυστρία) ενώ με τη συνθήκη του Λονδίνου της 17/29 Μαρτίου 1864 ανάμεσα στη Βρετανία, Γαλλία, Ρωσία και Ελλάδα οριστικοποιείται η ένωση με το περιορισμό η Κέρκυρα και οι Παξοί να αποτελούν ουδέτερα εδάφη, σαφώς λόγω της γειτνιάσής τους με την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Η σοβαρότερη κινητοποίηση της Ελλάδας σημειώθηκε με την ευκαιρία της Κρητικής Επανάστασης το 1866. Οι χριστιανοί της Κρήτης ήσαν δυσαρεστημένοι διότι, ακόμη και μετά τη έκδοση του Χάτι Χουμαγιούν , η τύχη τους δεν βελτιώθηκε. Μετά από μια περίοδο επαναστατικής αναταραχής το 1858, ξεσηκώθηκαν το 1866 ζητώντας ένωση με την Ελλάδα, κάτω μάλιστα από την επίδραση του γαριβαλδινού κινήματος, της ένωσης των Επτανήσων το 1864 αλλά και με την ενθάρρυνση των Ρώσων πανσλαβιστών. Αυτοί επιδίωκαν να στρέψουν το ενδιαφέρον των Ελλήνων από τα βόρεια σύνορα του Ελληνικού βασιλείου, όπου συνέπιπταν οι ελληνικές με τις σλαβικές διεκδικήσεις, προς νότον, δηλαδή την Κρήτη. Ας σημειωθεί μάλιστα ότι από την εποχή αυτή σύμφωνα με τη συλλογιστική της ρωσικής διπλωματίας κάθε κέρδος υπέρ των Ελλήνων στην Κρήτη έπρεπε να αντισταθμίζεται από αντίστοιχο κέρδος υπέρ των σλαβικών πληθυσμών στη Μακεδονία. Έτσι εξηγείται η συστηματική στήριξη της Ρωσίας στο εξής στην υπόθεση της Κρήτης. Η στήριξη αυτή επισφραγίστηκε σε δυναστικό επίπεδο με τον γάμο του βασιλιά Γεώργιου με τη ρωσίδα μεγάλη δούκισσα Όλγα (1851-1926) τον Οκτώβριο 1867. Στο εξής επομένως η ελληνική πολιτική λάμβανε υπόψη της τις ρωσικές επιδιώξεις και προσπαθούσε να μη θυσιάζει τη Μακεδονία κατά τη διεκδίκηση της Κρήτης.

Η Ελλάδα ενίσχυε τον Κρητικό αγώνα μόνο ανεπίσημα με εθελοντές, χρήματα, περίθαλψη του μεγάλου ρεύματος προσφύγων στη χώρα, και με τη λειτουργία πατριωτικών επιτροπών, όπως η Κεντρική υπέρ των Κρητών Επιτροπή στην Αθήνα. Η επανάσταση κατεστάλη με βία από τον οθωμανικό στρατό. Ωστόσο η Πύλη προηγουμένως είχε προσπαθήσει να κατευνάσει την εξέγερση των Χριστιανών εκχωρώντας τον Οργανικό Νόμο του 1868, ο οποίος προέβλεπε ίσα δικαιώματα Χριστιανών και Μουσουλμάνων, συμμετοχή Χριστιανών στη διοίκηση του νησιού, στα αιρετά σώματα και τη δικαιοσύνη.

Η Κρητική Επανάσταση συνέπεσε με την αναζωπύρωση των εθνικών κινήματων στη Σερβία και το Μαυροβούνιο, υποτελείς ακόμη του Σουλτάνου, οι οποίοι είχαν συνάψει συμφωνίες μεταξύ τους αλλά και με τη Ρουμανία και τους Βουλγάρους. Αποβλέποντας σε γενικευμένη εξέγερση των χριστιανών της Βαλκανικής, που θα προκαλούσε παρέμβαση στην Πύλη των μεγάλων δυνάμεων, από την οποία και μόνο ήλπιζε ότι θα ωφελείτο η Κρήτη, ο πρωθυπουργός Α. Κουμουνδούρος (1815 - 1883) και ο υπουργός εξωτερικών Χ. Τρικούπης (1830-1896) προχώρησαν σε διαπραγματεύσεις με την κυβέρνηση του Σέρβου ηγεμόνα Μιχαήλ Οβρένοβιτς (1823 - 1868). Οι διαπραγματεύσεις κατέληξαν στην υπογραφή της πρώτης ελληνικής συμμαχίας, αυτήν του Vöslau, πόλης κοντά στη Βιέννη, τον Αύγουστο 1867. Η πτώση της κυβέρνησης Κουμουνδούρου και η παύση του Γαράσανιν από την σερβική κυβέρνηση στο τέλος του ίδιου έτους αλλά και η δολοφονία του Μιχαήλ Οβρένοβιτς το Μάιο 1868 δεν επέτρεψαν την επικύρωση της συμμαχίας. Ταυτόχρονα η επικράτηση των οθωμανικών όπλων στην Κρήτη και του τουρκικού στόλου στο Αιγαίο, οι πιέσεις της Βρετανίας και της Γαλλίας στον ελληνικό θρόνο υποχρέωσαν την κυβέρνηση του Θρασύβουλου Ζαΐμη (1825 - 1880) να δεχθεί τους όρους της διάσκεψης των μελών της Ευρωπαϊκής Συμφωνίας στο Παρίσι για τερματισμό του αγώνα στην Κρήτη τον Ιανουάριο/Φεβρουάριο 1869. Από τότε γεωπολιτικοί προσδιορισμοί έκαναν τον βασιλιά Γεώργιο να κρατάει εκτός κυβερνήσεως με αλληπάλληλες νόθες εκλογές τον ρωσόφιλο πολιτικό ηγέτη Αλέξανδρο Κουμουνδούρο, αποτελούσαν δηλαδή την κατεξοχήν αιτία παραβίασης του συντάγματος και νόθευσης του πολιτεύματος. Η πολιτική αυτή ανωμαλία τερματίστηκε το 1875 με τη θέσπιση της αρχής της δεδηλωμένης πλειοψηφίας, την υιοθέτηση δηλαδή των κανόνων του κοινοβουλευτικού πολιτικού συστήματος.

Γύρω στο 1870 οι ισορροπίες στην Ανατολική Μεσόγειο άλλαξαν οριστικά. Τομή στην ιστορία του Ανατολικού Ζητήματος αποτέλεσε η κατασκευή της διώρυγας

του Σουέζ, η οποία άνοιξε το θαλάσσιο δρόμο ανάμεσα στη Μεσόγειο και την Ερυθρά Θάλασσα και ολοκληρώθηκε το 1869 με γαλλική πρωτοβουλία και κεφάλαια. Το ευρωπαϊκό εμπόριο και οι στρατιωτικές μετακινήσεις από και προς την Ινδία δεν υποχρεώνονταν πια να περιπλέουν την Αφρική. Σταδιακά το γεωστρατηγικό βάρος της Αιγύπτου αυξανόταν μαζί με εκείνο της Κύπρου, ενώ η σημασία των Στενών του Βοσπόρου μειωνόταν ανάλογα. Οι διπλωματικές επιλογές των μεγάλων δυνάμεων προσαρμόζονταν με αργούς ρυθμούς στις νέες συνθήκες, ενώ η θέση της Ελλάδας και των εδαφών που διεκδικούσε αποκτούσαν και αυτά νέα σημασία.

Σχεδόν ταυτόχρονα οριστικοποιήθηκε η ενοποίηση της Γερμανίας κάτω από το σκήπτρο του βασιλιά της Πρωσίας, ο οποίος στέφθηκε αυτοκράτορας της Γερμανίας το 1871 ως Γουλιέλμος Α΄ (1797 - 1888). Τόσο η Γαλλία όσο και η Αυστρία είχαν δεχθεί σοβαρά πλήγματα στη διεθνή τους θέση, την εποχή μάλιστα που η Ρωσία υπέφερε από διχογνωμία στη δική της πολιτική. Έτσι εμφανιζόταν στην ευρωπαϊκή σκηνή ένας νέος, και μάλιστα δυναμικός, παίκτης. Ο πολιτικός χάρτης της Ευρώπης άλλαζε δραματικά. Ωστόσο κατά την πρώτη εικοσαετία της ύπαρξής της η Γερμανία κάτω από την πολιτική καθοδήγηση του καγκελάριου Otto von Bismark (1815–1898) προσπάθησε να συντηρήσει την υφιστάμενη ισορροπία ανάμεσα στις μεγάλες δυνάμεις της Ευρώπης, από τις οποίες φοβόταν μη βρεθεί σε διπλωματική απομόνωση και με τις οποίες, για το λόγο αυτό, προσπάθησε να αποφύγει κάθε σύγκρουση. Προσπαθούσε ταυτόχρονα να αποφύγει μια διμέτωπη αντιπαράθεση με Γαλλία και Ρωσία. Η γερμανική πολιτική άλλαξε για να ακολουθήσει τις άλλες δυνάμεις στον παγκόσμιο ιμπεριαλιστικό ανταγωνισμό, όταν ο Kaiser Γουλιέλμος Β΄ (1859 - 1918) απομάκρυνε τον Bismark από την εξουσία το 1890.

Μέσα στο νέο αυτό ευρωπαϊκό σκηνικό ξέσπασε νέα κρίση του Ανατολικού Ζητήματος. Το καλοκαίρι του 1875 σημειώθηκαν εξεγέρσεις στην Ερζεγοβίνη κατά της αυθαιρεσίας των οθωμανικών αρχών στη συγκέντρωση των φόρων. Η εξέγερση

εξελίχθηκε σε πόλεμο της Σερβίας κατά της Πύλης και σε πίεση των μεγάλων δυνάμεων για εφαρμογή διοικητικών μεταρρυθμίσεων στην Ευρωπαϊκή Τουρκία. Τον επόμενο χρόνο οι ωμότητες των Τούρκων κατά των εξεγερμένων Βουλγάρων και η σφαγή του Γάλλου και του Γερμανού προξένου στη Θεσσαλονίκη τον Μάιο 1876 από τον τουρκικό όχλο δημιούργησαν ισχυρό αντιτουρκικό κλίμα στην Ευρώπη και ιδίως στη Βρετανία. Ο αρχηγός μάλιστα του κόμματος των φιλελευθέρων William Ewart Gladstone (1809 – 1898) έθεσε το ζήτημα των τουρκικών ωμοτήτων στο κέντρο του αντιπολιτευτικού του λόγου.

Η Πύλη ανήγγειλλε τη θέσπιση φιλελεύθερου συντάγματος τον Δεκέμβριο 1876, για να αποπλίσει τις πιέσεις των Ευρωπαίων ηγετών, που είχαν συγκεντρωθεί σε διάσκεψη στην Κωνσταντινούπολη. Αρχιτέκτονας των μεταρρυθμίσεων αυτών ήταν ο Μέγας Βεζύρης Midhat pasha (1822 - 1884). Επιδίωξη της διάσκεψης των ευρωπαϊκών δυνάμεων ήταν να υποχρεώσουν την Αυτοκρατορία να προχωρήσει σε ουσιαστικότερες μεταρρυθμίσεις υπέρ των λαών της Ευρωπαϊκής Τουρκίας. Το γενικότερο όμως αντιτουρκικό κλίμα στην Ευρώπη δυσχέρανε τις δυτικές δυνάμεις να υποστηρίξουν την Πύλη, όταν αυτή δέχθηκε την επίθεση του ρωσικού στρατού τον Απρίλιο 1877.

Με αρκετή δυσκολία τα ρωσικά όπλα επέβαλαν τη θέλησή τους στην Πύλη με τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου στις 3 Μαρτίου 1878 (νη), η οποία δημιουργούσε Βουλγαρική αυτόνομη ηγεμονία από τον Δούναβη με διέξοδο στο Αιγαίο, και με τη Θράκη και τη Μακεδονία, εδάφη τα οποία διεκδικούσαν οι Έλληνες αλλά και οι Σέρβοι. Η Θεσσαλονίκη με τη Χαλκιδική παρέμεναν οθωμανικές αλλά αποκομμένες από την οθωμανική πρωτεύουσα και την υπόλοιπη αυτοκρατορία. Η Βρετανία και η Αυστρία, των οποίων εθίγοντο τα στρατηγικά συμφέροντα κινητοποιήθηκαν για την αναθεώρηση της συνθήκης του Αγίου Στεφάνου σε νέα διάσκεψη της Ευρωπαϊκής Συμφωνίας στο Συνέδριο του Βερολίνου, εξέλιξη την οποία η εξαντλημένη πλέον

Ρωσία δεν ήταν σε θέση να αποτρέψει. Η Ρωσία μάλιστα υπέγραψε σχετική συμφωνία με τη Βρετανία τον Ιούνιο 1878, που περιλάμβανε τις υποχωρήσεις, τις οποίες είχε δεχθεί. Αμέσως μετά την αγγλορωσική συμφωνία, στις 4 Ιουνίου 1878 η Βρετανία υπέγραψε στην Κωνσταντινούπολη σύμβαση με την Πύλη, με την οποία η Βρετανία αναλάμβανε τη διοίκηση της Κύπρου έναντι φόρου υποτέλειας προς την Πύλη. Σε αντάλλαγμα η Βρετανία συμφώνησε με την Αυστρία να δεχθεί την αυστριακή κατοχή της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης προκαταλαμβάνοντας τις διαπραγματεύσεις του Συνεδρίου του Βερολίνου.

Το Συνέδριο του Βερολίνου στη συνέχεια αναθεώρησε τη διμερή ρωσοτουρκική συνθήκη του Αγίου Στεφάνου σχετικά με τη Βουλγαρία, η οποία περιορίστηκε στην περιοχή πάνω από την οροσειρά της Ροδόπης και διαιρέθηκε σε ένα τμήμα αυτόνομο υποτελές στην Πύλη, την Ανατολική Ρωμυλία, με πρωτεύουσα τη Φιλιππούπολη και με Χριστιανό διοικητή που διορίζε η Πύλη, και σε ένα δεύτερο, τη Βουλγαρία, ηγεμονία με καθεστώς αυτονομίας, πρωτεύουσα τη Σόφια και Χριστιανό ηγεμόνα που θα επέλεγαν οι κάτοικοι με επικύρωση της Πύλης και συναίνεση των ευρωπαϊκών δυνάμεων. Η διευθέτηση όμως αυτή σύντομα αποδείχθηκε επισφαλής και η Βουλγαρία αποτέλεσε μία από τις εστίες αστάθειας στα Βαλκάνια, πεδίο σύγκρουσης βρετανικών, ρωσικών και γερμανικών επιρροών.

Στο εσωτερικό της Ελλάδας, όσο διαρκούσε ο ρωσοτουρκικός πόλεμος, η μόνιμη διαφωνία γύρω από την προοπτική εισόδου στον πόλεμο πήρε τη μορφή παρατεταμένης κυβερνητικής κρίσης. Τελικά τον Ιούνιο 1877 σχηματίστηκε "οικουμενική" κυβέρνηση από όλα τα κόμματα με συμβολικό πρωθυπουργό τον ναύαρχο Κωνσταντίνο Κανάρη. Η οικουμενική κυβέρνηση εξασφάλιζε την πολιτική αδράνεια χωρίς τον κίνδυνο ακυβερνησίας.⁶ Όταν πλέον γινόταν σαφές ότι επέκειτο ανακωχή, οι ελληνικές δυνάμεις πραγματοποίησαν εισβολή στο οθωμανικό έδαφος

---

6. Βλ. και κεφάλαιο 7.

για να αποσυρθούν αμέσως μετά ελπίζοντας ότι είχαν θέσει στις ευρωπαϊκές δυνάμεις τους όρους συμμετοχής στην αναμενόμενη διανομή των εδαφών της ευρωπαϊκής Τουρκίας.

Η στρατιωτική εισβολή των ελληνικών δυνάμεων στη Θεσσαλία και την Ήπειρο έδωσε το έναυσμα για εξεγέρσεις στην Κρήτη, τη Θεσσαλία και τη Δυτική Μακεδονία. Στην πραγματικότητα το Συνέδριο του Βερολίνου παρέπεμψε τις ελληνικές διεκδικήσεις στις καλές υπηρεσίες των μεγάλων δυνάμεων για διευθέτηση σε συνεννόηση με την Πύλη. Οι διαπραγματεύσεις αυτές κατέληξαν στην υπογραφή της συνθήκης της Κωνσταντινούπολης και την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας και της Άρτας το 1881. Η Κρήτη εξάλλου απέσπασε από την Πύλη τη Σύμβαση της Χαλέπας του Οκτωβρίου του 1878, η οποία ενίσχυε και διέυρνε τους όρους του Οργανικού Νόμου του 1868, που η Πύλη είχε συστηματικά παραβιάσει. Η Σύμβαση της Χαλέπας προέβλεπε διορισμό Χριστιανού διοικητή και αναγνώριση της ελληνικής ως δεύτερης επίσημης γλώσσας. Οι μεταρρυθμίσεις της διοίκησης της Κρήτης αποτέλεσαν το υπόδειγμα για τις διοικητικές μεταρρυθμίσεις, τις οποίες οι μεγάλες δυνάμεις προσπάθησαν να εισαγάγουν αργότερα στη Μακεδονία, τη Θράκη και την Ήπειρο.

Τα νέα κράτη στα Βαλκάνια (1878-1908)

Η επίλυση της κρίσης του 1875-78 στο συνέδριο του Βερολίνου και οι επί μέρους συμφωνίες που ακολούθησαν, δεν εξάλειψε τον ανταγωνισμό μεταξύ των ευρωπαϊκών δυνάμεων στην περιοχή. Στο νέο σκηνικό εμφανίστηκαν ισχυρότερες οι δυνάμεις της κεντρικής Ευρώπης με τη συμμαχία μεταξύ Γερμανίας και Αυστρίας το 1879, ενώ η Αυστρία ισχυροποίησε τη θέση της στα Βαλκάνια αφού κατέλαβε την Βοσνία και την Ερζεγοβίνη. Η Ρωσία υπέστη καθοριστική για το μέλλον της ήττα στη διπλωματική της αναμέτρηση με τις άλλες μεγάλες δυνάμεις και έστρεψε τον επεκτατισμό της προς την κεντρική και ανατολική Ασία, περιοχή στην οποία μετατοπίστηκε σε μεγάλο βαθμό η αντιπαράθεσή της με τα βρετανικά συμφέροντα.

Ωστόσο, μετά την ήττα της στο ρωσο-ιαπωνικό πόλεμο το 1905 ανανέωσε το ενδιαφέρον της για τα Βαλκάνια και τους εκεί σλαβικούς λαούς.

Πέρα από την εδαφική αύξηση, την οποία επέτυχε η Ελλάδα, νέο στοιχείο αποτέλεσε η αναγνώριση από το Συνέδριο του Βερολίνου τριών νέων ανεξάρτητων εθνικών κρατών, δηλαδή της Ρουμανίας, της Σερβίας και του Μαυροβουνίου, και η δημιουργία της αυτόνομης ηγεμονίας της Βουλγαρίας, κρατικές μονάδες, άλλοτε αντικείμενα επιρροών των μελών της Ευρωπαϊκής Συμφωνίας, όπως και παλαιότερα, και άλλοτε με δικό τους αυτόνομο ρόλο και δική τους διπλωματία, σε έναν ακόμη πιο σύνθετο πολιτικό χάρτη.

Επιπλέον στον παλαιό αυτό χάρτη με τα νέα εθνικά πολιτικά περιγράμματα αυξανόταν η δυνατότητα επιρροής των χερσαίων δυνάμεων της κεντρικής Ευρώπης. Από αυτές η μεν Γερμανία διέθετε το δυναμισμό μιας νέας εθνικής οικονομίας. Η γειτονικότερη προς την περιοχή Αυστρία εκινείτο από τα ακόμη πιο πειστικά γεωστρατηγικά συμφέροντα της βιομηχανικής και εμπορικής της ανάπτυξης με δύο στόχους: τον Δούναβη και το λιμάνι της Θεσσαλονίκης. Στην Οθωμανική Αυτοκρατορία τέλος ο σουλτάνος Αβδούλ Χαμίτ έθεσε τέρμα στην περίοδο των Μεταρρυθμίσεων, η οποία δεν του είχε αποφέρει την υποστήριξη, που προσδοκούσε από τη δυτική Ευρώπη. Καχύποπος έναντι της Βρετανίας λόγω της στάσης της τελευταίας στην Ανατολική κρίση και το Συνέδριο του Βερολίνου αναζήτησε υποστήριξη από τη Γερμανία. Η Γερμανική διείσδυση συνοδεύτηκε από επενδύσεις για κατασκευή σιδηροδρομικών γραμμών.

Την καχυποψία του σουλτάνου δικαιολογούσαν επίσης η κατάληψη της Κύπρου το 1878 και της Αιγύπτου το 1882. Η τελευταία προκλήθηκε με αφορμή τα οικονομικά συμφέροντα των δυτικών δυνάμεων, ιδίως της Βρετανίας, η οποία είχε αγοράσει τις μετοχές του ηγεμόνα της Αιγύπτου στη διώρυγα του Σουέζ, καθώς επίσης εξ αιτίας της επιμονής των δυνάμεων αυτών να διαχειριστούν το Αιγυπτιακό

δημόσιο χρέος, ιδίως μετά την εγκατάσταση της γαλλοβρετανικής συνδιαχείρισης το 1879. Η σύγκρουση αυτή γέννησε το εθνικιστικό κίνημα, το οποίο κατέληξε σε αιματηρή εξέγερση και καταστολή του κινήματος του εθνικιστή αξιωματικού Αραμπί πασά από βρετανικές δυνάμεις, που βομβάρδισαν την Αλεξάνδρεια. Στη ναυτική αυτή δύναμη μετείχε και η Ελλάδα με δύο πλοία, μετά οποία η Βρετανία ζήτησε από τον πρωθυπουργό Χαρίλαο Τρικούπη να βοηθήσει στην προστασία των Ελλήνων της Αλεξάνδρειας. Απουσίαζε όμως η Γαλλία, παρά τα εκτεταμένα συμφέροντα που είχε στην Αίγυπτο. Η βρετανική επέμβαση το 1882 οδήγησε στην προσωρινή κατοχή της Αιγύπτου, η οποία όμως παρατάθηκε και το 1914 κατέληξε στην ανάληψη προτεκτοράτου, λόγω της φιλογερμανικής στάσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Έτσι, η κατοχύρωση των στρατηγικών συμφερόντων με τον έλεγχο της Κύπρου και της Αιγύπτου υποβάθμιζαν σχετικά τη γεωστρατηγική βαρύτητα των Βαλκανίων για τη Βρετανία.

Σε γενικές γραμμές λοιπόν κατά τις δεκαετίες μετά το συνέδριο του Βερολίνου ξεκινά μια ουσιαστική αναδιάταξη των επιρροών στην περιοχή των Βαλκανίων και της Ανατολικής Μεσογείου. Η διεξαγωγή όμως της διπλωματίας των ενδιαφερομένων χωρών δεν απαλλάχθηκε αμέσως από τους παλαιούς τρόπους σκέψης. Για παράδειγμα η βρετανική καχυποψία έναντι της Ρωσίας παρέμεινε οδηγός για τη διπλωματία της Βρετανίας στην περιοχή. Καθώς δε προσπαθούσε να εξασφαλίσει τα συμφέροντά της τόσο στη Μεσόγειο και το Σουέζ από τη Γαλλία και τη Γερμανία, όσο και στα Στενά από τη Ρωσία, αδυνατούσε να συνάψει συμμαχίες, αλλά οδηγούσε τις εξελίξεις στη Μεσόγειο μόνη με τη δύναμη του στόλου της.

Με αυτές τις αλλαγές στο ευρωπαϊκό και περιφερειακό πλαίσιο συνέπεσε και η εισαγωγή νέου τρόπου προσέγγισης εκ μέρους της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, την οποία σηματοδότησε η ανάληψη της κυβέρνησης από τον Χαρίλαο Τρικούπη, που σχημάτισε σταθερή κυβέρνηση τον Μάρτιο 1882. Έως τότε το ελληνικό

αλυτρωτικό πρόγραμμα βρισκόταν σε ένα φαύλο κύκλο απουσίας στρατιωτικής προετοιμασίας και συνωμοσιών για ευκαιριακές άτακτες εισβολές στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι οποίες αιφνιδίαζαν και αποσταθεροποιούσαν τη δημόσια ζωή και την οικονομία. Παρόλο που έως τότε οι όποιες εδαφικές προσθήκες στην έκταση της χώρας ή παραχωρήσεις δικαιωμάτων στους χριστιανικούς πληθυσμούς είχαν τέτοια προέλευση, δηλαδή ήσαν αποτέλεσμα των πιέσεων της σπασμωδικής αλυτρωτικής πολιτικής, ο Χαρίλαος Τρικούπης εγκαινίασε νέα εξωτερική πολιτική σταθερών φιλιών προσανατολίζοντάς την προς τη Μεγάλη Βρετανία και την επιδίωξη της Βρετανίας να διατηρηθεί η ειρήνη στην ανατολική Μεσόγειο. Για το σκοπό αυτό το 1882 ο Τρικούπης διέλυσε τις πατριωτικές οργανώσεις που δραστηριοποιούνταν ως τότε στην Αθήνα.

Μετά την ανατολική κρίση του 1875-1878 η Βρετανία μετέβαλε την πολιτική της στο Ανατολικό Ζήτημα, καθώς δέχθηκε ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν αποτελούσε αξιόπιστο στήριγμα και επομένως δεν άξιζε να διασωθεί. Αντίθετα η Βουλγαρία στην κρίση του 1885 θα μπορούσε να αποτελέσει σοβαρότερο συντελεστή ανάσχεσης της Ρωσικής καθόδου στη Μεσόγειο. Η κρίση του Σεπτεμβρίου του 1885 προκλήθηκε από πραξικόπημα, με το οποίο η Βουλγαρία ενώθηκε με την Ανατολική Ρωμυλία σε εποχή, κατά την οποία η βρετανική επιρροή είχε υποκαταστήσει εκείνη της Ρωσίας. Το πραξικόπημα συνιστούσε αναθεώρηση των αποφάσεων του Συνεδρίου του Βερολίνου. Στην Ελλάδα το πραξικόπημα προκάλεσε αναταραχή και διχασμό της κυβέρνησης του Θεόδωρου Δηλιγιάννη, ιδίως μετά την ήττα της Σερβίας το Νοέμβριο από τους Βουλγάρους, παρά την αυστριακή υποστήριξη, που διέθεταν οι Σέρβοι. Η ελληνική κυβέρνηση κήρυξε επιστράτευση φοβούμενη άμεση διανομή των εδαφών της Ευρωπαϊκής Τουρκίας και διεκδικώντας την Ήπειρο και την Κρήτη, αλλά το Μάιο του 1886 υποχρεώθηκε σε αποστράτευση μετά από το ναυτικό αποκλεισμό που επέβαλαν στα ελληνικά λιμάνια οι στόλοι των

μεγάλων δυνάμεων εκτός από τη Γαλλία. Οι συνέπειες της ελληνικής επιστράτευσης ήσαν να κλονιστεί σοβαρά η ήδη εύθραυστη οικονομική κατάσταση της χώρας, και να ξεκινήσει πολιτική διώξεων εναντίον των Ελλήνων, που ζούσαν στη Βουλγαρία.

Οι μεγάλες δυνάμεις κατέβαλλαν προσπάθειες για τον περιορισμό των μεταξύ τους εντάσεων στο χώρο της Ανατολικής Μεσογείου. Κατά τις σφαγές των Αρμενίων το 1895 η αμοιβαία δυσπιστία μεταξύ Βρετανίας και Ρωσίας συντέλεσε ώστε καμμία από τις δύο δυνάμεις να μην επέμβη κατά της Πύλης υπέρ των Αρμενίων. Στη συνέχεια, σε συζητήσεις στο Λονδίνο το 1896 μεταξύ του βρετανού πρωθυπουργού λόρδου Salisbury και του τσάρου Νικολάου Β' διατυπώθηκαν ορισμένες αμοιβαίες παραχωρήσεις, χωρίς όμως οριστική συμφωνία: σε περίπτωση αλλαγής στη κατάσταση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η Ρωσία θα μπορούσε να έχει τον έλεγχο των Στενών και η Βρετανία την επίσημη κατοχή της Αιγύπτου. Τέλος, το 1897, κατά τη νέα ανατολική κρίση που ακολούθησε την απόβαση του ελληνικού στρατού στην Κρήτη και την εισβολή του οθωμανικής στρατού στα ελληνικά εδάφη, η Βρετανία δεν έκρινε σκόπιμο να στηρίξει την ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας όταν, παρά τη στρατιωτική ήττα της Ελλάδας, η θέση του αρμοστή της Κρήτης ανατέθηκε σε μέλος της ελληνικής βασιλικής οικογένειας, τον βασιλόπαιδα Γεώργιο. Στο τέλος του 19ου αιώνα λοιπόν η ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ενδιέφερε λιγότερο τη Βρετανία και περισσότερο την Αυστρία και τη Γερμανία, οι οποίες άλλωστε αρνήθηκαν να συμπράξουν με τις άλλες μεγάλες δυνάμεις στο ζήτημα της Κρήτης. Σε κάθε περίπτωση, η αλλαγή που είχε σημειωθεί στην εξέλιξη του Ανατολικού Ζητήματος έδειχνε ότι το πρόβλημα της ελληνοτουρκικής διαμάχης για την Κρήτη δεν ήταν πλέον τόσο ζωτικής σημασίας για τις μεγάλες δυνάμεις, ώστε να προκαλέσει σύγκρουση μεταξύ τους.

Ενώ μεταποπίζονταν οι εστίες σύγκρουσης μεταξύ των ιμπεριαλιστικών δυνάμεων από τα εθνικά κινήματα της Ευρώπης προς την Ασία και την Αφρική και

μαζί τους το άμεσο διπλωματικό ενδιαφέρον των μεγάλων δυνάμεων, τα νέα εθνικά κράτη των Βαλκανίων ανέπτυσαν ανταγωνιστικά αλυτρωτικά προγράμματα, τα οποία ωστόσο δεν διέθεταν μηχανισμούς συμβιβασμού, όπως ήταν η Ευρωπαϊκή Συμφωνία για τους ενδοευρωπαϊκούς ανταγωνισμούς του 19ου αιώνα. Αντίθετα, τα εθνικά κράτη των Βαλκανίων ενεργούσαν με μέσα την στρατολόγηση εθνικών συνειδήσεων μέσω των εκπαιδευτικών δικτύων, την προπαγάνδα, τη στρατιωτική διείσδυση, την τρομοκρατία, τους εξοπλισμούς και τη σύναψη συμμαχιών. Ετσι, παρόλο που οι βαλκανικές συγκρούσεις απασχολούσαν όλο και λιγότερο την ευρωπαϊκή διπλωματία μετά το συνέδριο του Βερολίνου, η παράταση αυτών των συγκρούσεων ήταν εκείνη που τελικά έδωσε το έναυσμα για την έκρηξη του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου. Χαρακτηριστικό ήταν το φαινόμενο της ίδρυσης μουσικών εταιρειών και κινημάτων σε όλα τα κράτη, που ενδιαφέρονταν για τη συγκρότηση εθνικών ταυτοτήτων και τη διανομή της Μακεδονίας: κατά σειρά, της Εταιρείας του Αγίου Σάββα στη Σερβία το 1886, της βουλγαρικής Εσωτερικής Επαναστατικής Οργάνωσης το 1893 και της Εθνικής Εταιρείας στην Αθήνα το 1894. Η τελευταία είχε ευρύτατη λαϊκή συμμετοχή και κοινωνικό κύρος, και ασκούσε αποτελεσματική πίεση στην κυβέρνηση του Θεόδωρου Δηλιγιάννη. Τον επόμενο χρόνο ιδρύθηκε στη Βουλγαρία η Εξωτερική Επαναστατική Οργάνωση, η οποία συγχωνεύτηκε με την Εσωτερική Οργάνωση το 1903.

Η αναταραχή στην Κρήτη μετά την εκχώρηση συνταγματικού χάρτη, της Χάρτας της Χαλέπας, το 1878, ακολούθησε διαφορετική διαδρομή από εκείνη της Μακεδονίας. Η κρίση αφορούσε σχετικά ομοιογενή γλωσσικά πληθυσμό, με διαφοροποίηση ως προς τη θρησκεία. Το χριστιανικό, αστικό της στρώμα διατηρούσε ισχυρούς δεσμούς με την Αθήνα. Η διαμάχη ήταν ανάμεσα στο κυρίαρχο Μουσουλμανικό στοιχείο και τους πολυπληθέστερους Χριστιανούς, αλλά και μεταξύ φιλελεύθερης και συντηρητικής παράταξης. Το 1889 η φιλελεύθερη αντιπολίτευση,

έχοντας χάσει τις εκλογές για τη συνέλευση, κήρυξε ένωση με την Ελλάδα, εμπλέκοντας έτσι το εθνικό ζήτημα στην εσωτερική κομματική αντιπαράθεση. Η διακήρυξη αυτή δεν βρήκε καμιά ανταπόκριση από την κυβέρνηση του Χαρίλαου Τρικούπη στην Αθήνα και η εξέγερση κατεστάλη με βίαιο τρόπο. Ανακλήθηκε μάλιστα η ισχύς της χάρτας της Χαλέπας, με αποτέλεσμα από τότε την παράταση της έκρυθμης κατάστασης στο νησί και την έξαρση των ωμοτήτων ανάμεσα στους Τουρκοκρήτες και τους Έλληνες. Αποκορύφωμα της οξύτητας ήταν η πυρπόληση των Χανίων τον Ιανουάριο του 1897 από το μουσουλμανικό πλήθος. Σε απάντηση στο γεγονός αυτό και παρασυρμένη από την επαναστατική αναταραχή η κυβέρνηση Δηλιγιάννη αποβίβασε στην περιοχή των Χανίων ελληνικό στρατό υπό των αξιωματικό Τιμολέοντα Βάσσο και τον Μάρτιο οι τέσσερις ευρωπαϊκές δυνάμεις, Βρετανία, Γαλλία, Ρωσία και Ιταλία κατέλαβαν την Κρήτη.

Η ελληνική απόβαση στην Κρήτη προκάλεσε τον Απρίλιο την επίθεση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στη Θεσσαλία και τον ατυχή για τα ελληνικά όπλα πόλεμο του 1897. Στην Κρήτη όμως, όπως ήδη ελέχθη, το αποτέλεσμα της ήττας αποτέλεσε την αρχή της λύσης του Κρητικού ζητήματος με την εγκατάσταση το Δεκέμβριο του 1898 του βασιλόπαιδα Γεωργίου ως ύπατου αρμοστή στο νησί υπό καθεστώς προστασίας των μεγάλων δυνάμεων, παρόλο που τυπικά, αλλά χωρίς παρουσία τουρκικού στρατού, εξακολουθούσε να διατηρείται υπό την κυριαρχία του σουλτάνου. Το διεθνές νομικό καθεστώς της Κρήτης, αυτό της διεθνούς προστασίας, ήταν πρωτοφανές για την εποχή.

Αντίθετα, στη Μακεδονία η ελληνική ήττα του 1897 συνετέλεσε στην εμπέδωση της αναρχίας και στην όξυνση της αιματοχυσίας. Αρχικά η οθωμανική πολιτική στηρίχθηκε στην επέκταση της βουλγαρικής επιρροής στην προσπάθειά της να περιορίσει την ελληνική. Χάρη στη γενικότερη άμβλυνση της αντιπαράθεσης των μεγάλων δυνάμεων στην περιοχή την εποχή εκείνη οι δυνάμεις αυτές, και κυρίως οι

άμεσα ενδιαφερόμενες Αυστρία και Ρωσία, προσπάθησαν να βρουν τρόπους ειρήνευσης, ιδίως μετά από σειρά τρομοκρατικών επιθέσεων των Βουλγάρων στη Θεσσαλονίκη και την καταστολή της γενικευμένης εξέγερσης του Ίλιντεν (Προφήτη Ηλία) τον Ιούλιο/Αύγουστο του 1903 με την υποβολή στην Πύλη σχεδίου διοικητικών μεταρρυθμίσεων τον Οκτώβριο του 1903, γνωστού ως προγράμματος του Mürzteg. Οι μεταρρυθμίσεις αυτές έφεραν στη Μακεδονία παρουσία Αυστριακών, Ρώσων, Βρετανών, Γάλλων και Ιταλών αξιωματικών. Οί Έλ ληνες απάντησαν στη βουλγαρική διείσδυση με την ίδρυση του Μακεδονικού Κομιτάτου το 1903, με πρωτοβουλία του εκδότη της αθηναϊκής εφημερίδας *Εμπρός*, Δημήτριου Καλαποθάκη, και με την αποστολή ανταρτικών ομάδων στη Μακεδονία από τον επόμενο χρόνο. Το ελληνικό κράτος ανέλαβε στο εξής δραστήριο ρόλο στην οργάνωση των ένοπλων σωμάτων για την υποστήριξη την παρουσία του ελληνισμού, δηλαδή των ελληνικών σχολείων, του πατριαρχικού κλήρου και των Ελλήνων εμπόρων στη Μακεδονία, με μυστικό κέντρο το ελληνικό προξενείο στη Θεσσαλονίκη υπό τον πρόξενο Λάμπρο Κορομηλά. Ο Μακεδονικός αγώνας κράτησε μέχρι τη συμφιλίωση και την αμνηστία, που ακολούθησε την επανάσταση των Νεοτούρκων τον Ιούλιο του 1908, η οποία ταυτόχρονα έθεσε τέρμα στην τριαντάχρονη απολυταρχία του σουλτάνου Αβδούλ Χαμίτ και επανέφερε σε ισχύ το οθωμανικό σύνταγμα του 1876.⁷

---

7. Βλ. κεφάλαιο 11.